

AZƏRBAYCANDA SOSIAL DÖVLƏT QURUCULUĞUNUN MƏRHƏLƏLƏRİ

Məqalədə bildirilir ki, Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra cəmiyyətimizin demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunu özünün inkişaf yolu seçmişdir. Azərbaycanda həyata keçirilən sosial-iqtisadi dəyişikliklərin məqsədi sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatına əsaslanan sosial baxımdan təmin olunmuş bir dövlət qurmaqdır. Məqalədə dünya təcrübəsindən, son dövrlər ölkədə həyata keçirilmiş sosial-iqtisadi islahatlar nəticəsində sosial dövlət quruculuğunun mərhələlərindən və yeni Azərbaycan modelinin yaradılıb həyata keçirilməsindən ətraflı bəhs edilir.

Cəmiyyət insanların birgə yaşayışının, tarixi sabit bir forması olmaqla onun daxili quruluşu, strukturudur ki, o da keyfiyyətcə bölünərək biri-biri ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə olan qurumlardır. Onların fəaliyyətlərini müşahidə etmək, izləmək, başa düşmək də olur ki, o da aktiv fəaliyyətdə ictimai praktikadır.

Bu ictimai praktikada sosial vəziyyəti formalaşdıran şərtlər isə əsasən sosial dövlətə xas olan şərtlərdir ki, bunlara da ictimai quruluş, cəmiyyətdə hakimiyyət, təsərrüfatda hakimiyyət, iqtisadi şərait, sosial və iqtisadi təhlükədən müdafiə və ekoloji təhlükəsizlik daxildir.

Dövlətin sosial siyasətində isə - onun vətəndaşlarının sosial hüquqlarını ödəməyi öhdəsinə götürüb onları təmin etmək durur - bunlara da əsas diqqət yetirdikdə aşağıdakı sahələrə istiqamətlər yönəlməlidir: sosial-əmək münasibətlərinə, sosial-mədəni kompleks sahəyə və demoqrafiya, miqrasiya proseslərinə [9, s.35]. Bu sahələr üzrə sosial siyasətin idarə sistemi isə aşağıdakı prinsiplərə - məqsədyönlülüyə, təsirliliyə, çoxvariantlılığa, kompleksliliyə, tabeçiliyə, fasiləsizlik və dövlət orqanları, yerli özünüidarəetmə orqanları ilə əhali arasındakı qarşılıqlı məsuliyyət bərabərliyinə əsaslanmalıdır.

Sosial dövlət quruculuğunda vətəndaş cəmiyyətinin çox böyük rolu vardır. Belə ki, vətəndaş cəmiyyəti, çoxsaylı ədəbiyyatlara istinadən deyə bilərik ki, onun mahiyyəti iki formada, yaxud yanasma mövqeyinə görə şərh edilir. Birinci mövqe əsasən, vətəndaş cəmiyyəti – xüsusi tip cəmiyyət olaraq insan hüquq və azadlıqlarını təmin edir və bu səbəbdən də sivil cəmiyyət sayılır [2, s.65]. Digər tərəfdən isə “vətəndaş cəmiyyəti” məfumu altında dövlətin müdaxiləsi və tənzimlənməsindən kənar olan hakimiyyət, xarici əlaqə, struktur və institutlar nəzərdə tutulur. Tarixə nəzər salsaq, birinci mövqeyin, əsasən, vətəndaş cəmiyyətinin bir ideya və fenomen kimi təşəkkül dövrünə təsadüf etdiyini görürük. Bu, Qərbi Avropada hakim olan kapitalist münasibətləri sayəsində siyasət və iqtisadiyyat arasında ziddiyyətlərin kəskinləşməsi dövrünə təsadüf edir.

A.Tokvilin “Amerikada demokratiya haqqında” əsərindən sonra ikinci mövqe genişlənərək inkişaf etmişdir. A.Tokvilin vətəndaş cəmiyyəti ilə əlaqədar nəzəriyyəsi C.Lokkun nəzəriyyəsini üstələməyə başlamışdır. Bunu şəxsin dövlətdən asılılığının azalması, dövlətin vətəndaş cəmiyyətinə müdaxiləsinin məhdudlaşdırılması, cəmiyyətin sosial quruluşunun mürəkkəbləşməsi, cəmiyyətdə üfqi sosial münasibətlərin möhkəmlənməsi və yeni sosial təşkilat və hərəkətlərin yaranması ilə izah etmək olar. A.Tokvilin vətəndaş cəmiyyəti ilə əlaqədar şərhinin həm pozitiv, həm də neqativ cəhətləri vardır ki, bunların da pozitiv cəhətlər sırasında birincisi cəmiyyətin və onun sosial quruluşunun inkişaf prosesidir, ikincisi vətəndaş cəmiyyətinin, xüsusi hadisə kimi hüquqi dövlətdən və siyasi demokratiyadan məzmun-mahiyyətcə fərqli fenomen kimi araşdırılmasıdır, üçüncüsü dövlət hakimiyyəti və vətəndaş cəmiyyəti arasındakı münasibətlərin önə çəkilərək dəqiqləşdirilməsidir və dördüncüsü, vətəndaş cəmiyyətinin anlaşılmasında onun dövlətə qarşı qoyulmasından deyil, hakimiyyət münasibətlərinin müəyyən təşkilatlanma üsulundan çıxış etməsidir, neqativ cəhətlərə görə isə XX və XXI əsrlərdə baş vermiş geosiyasi prosesləri izah etmək çətinləşir və tarixi baxımdan müəyyən məhdudiyyətlər vardır ki, burada da münaqişəli vəziyyətlərdə dövlət-cəmiyyət münasibətlərində baş verən mürəkkəbliyə təsir edə bilmir.

Qeyd olunanlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, hər iki şərh və mövqə bir-birini tamamlayan fikirlər baxımından sinergetik qarşılıqlı əlaqədə (postneoklassik epistemologiya müstəvisində) istifadə olunmalıdır [2, s.66].

Buradan belə aydın olur ki, həqiqi vətəndaş cəmiyyətinin məğzini dövlət, xalq və millətin suverenliyinin əsasında duran fərdin suverenliyi təşkil edir. Çünki vətəndaş cəmiyyəti fərdin suverenliyini ən yüksək səviyyədə qəbul edərkən, zəruri məhdudiyyətlərin olmasını inkar etmir. Bu zəruri məhdudiyyətlər məhz elə həqiqi vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar olmasının şərtlərindən irəli gəlir. Fərdin suverenliyinin həddləri qanuna uyğun olaraq müəyyən edilməli, dövlətin təhlükəsizlik əsaslarının möhkəmlənməsi və inkişafı məqsədini güdməlidir. Ümumiyyətlə, tarixi faktların göstərdiyi kimi demokratiya, insan hüquqları, hüquqi dövlət, vətəndaş cəmiyyəti kimi fenomenlər qarşılıqlı əlaqədə dövlətin sosial siyasətini formalaşdırır və bir-birini şərtləndirir. Bunu ondan görmək olar ki, əsas fərdi azadlıqlar məhz hüquqi dövlət və demokratik vətəndaş cəmiyyəti şəraitində öz həqiqi mənasını tapır, ictimai sistemin sonrakı təkmilləşməsində mühüm şərtlərdən biri kimi çıxış edir. Sosial dövlətin formalaşmasında vətəndaş cəmiyyətin başlıca cəhətlərindən biri də odur ki, cəmiyyətin bir sistem kimi idarə olunmasında ağırlıq yalnız subordinasiya (şaquli) əlaqələrin üzərinə düşür, ağırlığın böyük hissəsi koordinasiya (üfiqi) əlaqələrin üzərinə düşür [6, s.64]. Bu, eyni zamanda dövlətin də sosial siyasətinin bir siyasi institut kimi fəaliyyətini daha səmərəli edir.

Nəhayət, sosial dövlət quruculuğunun ən aktual məsələlərindən və vəzifələrindən ailə, məktəb, ali təhsil müəssisəsi, iş kollektivi və digər sosial institutların fəaliyyətində, ümumiyyətlə, bütün bu istiqamətlərdə şəxsin sosiallaşmasında rolunun olmasıdır.

Dünya ölkələrinin tairixinə nəzər salsaq onların müəyyən prinsiplərə söykənən idarəetmə fəlsəfəsi sayəsində sosial, iqtisadi, elmi-texniki və texnoloji cəhətdən təcridən inkişaf etdiyini görürük [7, s.12]. Bunlar sırasında ən əsas sosial siyasətin əsas konsepsiyalarını rəhbər tutaraq bu siyasətdə olanlar cəmiyyətin sosial inkişafının strateji məqsəd və vəzifələrini, bütün təbəqələr üçün sosial məkanı formalaşdıran qanunvericilik sisteminin yaradılması, sosial sahələrin dövlət və digər subyektlər tərəfindən maliyyələşdirilməsinin və vahid sosial infrastruktur, vahid kadr və məlumat-informasiya şəbəkələrinin yaradılmasının həyata keçirilməsidir. Bu isə ümumilikdə sosial siyasətin fəaliyyət sistemi kimi qiymətləndirilir.

Tarixi mənbələrə əsasən, dünyada əsasən Qərb ölkələrində sosial siyasətin həyata keçirilmə istiqamətləri iki əsas istiqamət birinci sakral-paternalist, ikincisi isə liberal formalarda həyata keçirilir.

Sakral-paternalist istiqamətində - strukturların fəaliyyətinə, liberal istiqamətdə isə sosial demokratik, korporativ və liberal fəaliyyətlərə üstünlük verilir [8, s.56].

Qərb ölkələrinin əksəriyyətində sosial siyasətin tətbiq edilən fəaliyyət modelləri, əsasən, Skandinaviya, Danimarka, İsveç, Finlandiya kimi dövlətlərdə, sosial-demokratik model yəni solçu fəhlə partiyalarının ittifaqlarının müəyyənləşdirdiyi fəaliyyət modeli isə Avstriya, Fransa və Almaniya kimi dövlətlərdə əmək fəaliyyətinin növlərinə əsasən yardım-sığorta sistemi üzrə fəaliyyət modeli bəzən bu “qitə” modeli kimi tətbiq edilir [9, s.94]. Liberal fəaliyyət modelində isə anqlo-sakson ölkələri olan İngiltərə, İrlandiyada həyata keçirilir ki, bunun da əsasını aşağı təbəqələrə zəruri dövlət dəstəyinin nəzərdə tutulması təşkil edir.

Sosial siyasətdə ictimai münasibətlərdə sosial siyasətin həyata keçirilməsi durur ki, burada da dövlətin tarixi inkişafı sayəsində bu və ya digər xalqın həyatında dövlətçiliyin yerinə yetirilməsinin konkret tarixi forması dayanır. Belə ki, dövlətdə hakimiyyətin dövlətçilik adlanan idarəetməsi tətbiq edilir – bu da tarixi inkişaf sayəsində əldə edilmiş siyasi münasibətlərin mədəni səviyyəsinin elə bir formasıdır ki, xalqların və millətlərin sosial, siyasi, iqtisadi, mədəni, mənəvi yaşayışının təsirli şəkildə təmin olunmasıdır. Sosial dövlətdə isə ictimai münasibətlərdə sosial siyasətin aşağıdakı problemləri öz əksini sosial perspektivlər, sosial məqsədlər, sosial imkanlar və sosial risklər kimi sahələrdə tapır.

Sosial siyasətin həyata keçirilməsinin qarşısında duran mühüm məsələlərdən biri də sosial siyasət subyektlərinin sosial və iqtisadi təhlükəsizliklərinin təmin edilməsidir.

Sosial təhlükəsizlik – cəmiyyətin bütövlükdə optimal təhlükəsizlik səviyyəsinin müəyyən edilməsidir ki, buraya da əsasən sosial sistemə təhlükənin olmaması, təhlükələrə qarşı müdafiə ehti-

yatının olması, təhlükədən qorunmaq üçün güc, bacarıq və müəyyən vasitələrin olmasıdır [8, s.294]. Sosial təhlükəsizliyin subyektləri qismində dövlətin vətəndaşlar, cəmiyyətin idarə olunmasında xüsusi rolu olan qanunverici, icra, məhkəmə orqanları, yerli hakimiyyət və yerli özünü idarəetmə orqanları, siyasi partiya, ictimai birliklər və hərəkatlar çıxış edirlər. Sosial təhlükəsizliyin obyektləri qismində isə dövlət, cəmiyyət və onların təşkil etdikləri, institutlar fəaliyyət göstərirlər.

Sosial dövlətdə sosial təhlükəsizliyə olan təhlükə isə əsasən şəxsiyyətə, sosial qruplara müəyyən təsir göstərir ki, bunları da xarakterizə edən səbəblər bunlardır, dövlətin və siyasi liderlərinin buraxdıqları səhvlər, dövlət və cəmiyyət daxilindəki milli ziddiyyətlər, mərkəz ilə regionlar arası münaqişələr, dini və etnik zəmində yaranan qarşıdurmalar, siyasi ekstermizm və terrorizm, şəxsiyyətin hüququnun pozulmasına gətirib çıxaran qanun pozuntuları, cəmiyyətdə və ölkə daxilindəki kriminogen vəziyyətin pisləşməsi, əhəlinin sağlamlığının pisləşməsi, ekoloji bəlalar, narkomaniya və alkoqolizm, ölkədə əmələ gələn demoqrafik vəziyyət və etnoslara qarşı yaranan təhlükə [8, s.294]. **Dövlətin sosial siyasətinin tələblərindən biri də iqtisadi təhlükəsizliyin mümkünlüyüdür.** Bu o zaman baş verir ki, dövlət müstəqil şəkildə kənardan təzyiq olmadan özünün iqtisadi inkişafının yolunu və formasını müəyyən edə bilsin.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmini və qaranlı, cəmiyyətdə uzunmüddətli milli məqsədlərə çatmaq üçün yüksək ictimai razılaşmanın olması və bunun vasitəsi ilə də xalqın əksəriyyətinin müdafiə etdiyi sosial və iqtisadi inkişafa nail olmaqdır. İqtisadi təhlükəsizliyin hüquqi qaranlı ondan ibarətdir ki, dövlətin sosial və siyasi quruluşundan asılı olmayaraq iqtisadi həyatın inkişaf yollarını seçməkdə, dövlətin təbii ehtiyatlar üzərində suverenliyini, onun potensialını, cəmiyyət üzvləri arasında qarşılıqlı əməkdaşlığı və iqtisadi, maliyyə, elmi-texniki eləcə də digər münasibətin mövcudluğunu təmin etmək [8, s.235].

Sosial dövlətin siyasətin həyata keçirilməsi zamanı ümdə məsələlərdən biri də sosial siyasətin subyektlərinin sosial və iqtisadi təhlükəsizliklərinin təminidir.

Bu sosial siyasət subyektləri əsasən sosial transformasiya vəziyyətində yaranır ki, onun da əsası xarici və daxili təsirlər nəticəsində sosial strukturun dəyişməsidir. Bu struktur dəyişmələrdən biri təkamül – yəni genişlənmə, sıraların yenidən qurulması kimi, digəri isə revolyusiya – inqilabi dəyişmə, dönüş forması kimi baş verir [8, s.105].

Sosial transformasiya, qrupların, təbəqələrin yenidən formalaşması və dəyişməsi nəticəsində yaranır ki, onlar da biri-birindən bu şəkildə fərqlənir, hakimiyyət və mülkiyyət formalarına görə, peşə vəziyyətlərinə görə, iqtisadiyyat bölgüsünə görə - yəni dövlət, istehsalat, kənd təsərrüfatı və qeyri-dövlət təşkilatları kimi, gəlir səviyyəsinə görə və mühüm dəyərlərə görə. Ümumi sosial transformasiya nəticəsində dörd təbəqələşmə yaranması mövcuddur. Bunlar Ali təbəqə - siyasi və iqtisadi elita, iri və orta sahibkarlar, direktorlar korpusu, ali bürokratiya, orta təbəqə - xırda sahibkarlar, biznes-peşə sahibləri, ziyalılar, mütəxəssislər, baza təbəqə isə - yarım ziyalılar, ticarət və servis peşələri, ixtisaslı fəhlə və kəndlilər, aşağı təbəqə isə texniki fəhlələr, ixtisası olmayan insanlar, lümpenlərdir. Dövlətin sosial siyasətinin həyata keçirilməsini qeyd olunan bütün sferalar üçün həyata keçirilməsi mexanizmləri aşağıdakı istiqamətlər üzrə aparılır. Sosial siyasətin xüsusiyyətlərini və konseptual inkişaf istiqamətlərini dövlətin bütün sahələr üzrə fəaliyyət dairəsinin tənzimlənməsinin meyarı kimi qəbul edilir. Sosial dövlətdə bazar iqtisadiyyatının formalaşması, integrasiyası, rəqabət və xarici iqtisadi əlaqələr intensivləşməsi şəraiti dövlətin inkişaf istiqamətlərini formalaşdırır [8, s.42]. Çünki dövlətin sosial siyasəti cəmiyyətin maddi həyat səviyyəsində qaranlı mexanizmi rolunu oynayır. Bunun üçün də minimum yaşayış səviyyəsi sosial müdafiə məqsədləri üçün indeksləşdirmə mexanizminə uyğun, müvafiq qanunlarla tənzimlənməlidir. Ən əsası insanların sağlamlığının və həyat fəaliyyətinin minimum səviyyəsi üçün zəruri olan ərzaq, qeyri-ərzaq malları və xidmətlərin elmi normalar əsasında müəyyən edilən, istehlak səbəti müəyyən edilməlidir. Burada sosial siyasətin həyata keçirilməsi mexanizmləri tətbiq olunarkən həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi dövlətin potensial imkanlarını inkişaf etdirməkdən ötrü ölkə iqtisadiyyatının üç əsas mərhələsinə diqqət istiqamətlənməlidir. Bunlardan birincisi “iqtisadi sabitləşmə”, ikincisi “iqtisadi tərəqqi” və üçüncüsü isə “geniş təkrar istehsalın” həyata keçirilməsidir ki, bu fəaliyyətlərin də əsasını iqtisadi nəzəriyyənin tələbləri olan, istehsal, bölün, mübadilə və istehlak fəaliyyəti təşkil edir.

Dövlətin sosial siyasətinin formalaşmasının və onun həyata keçirilməsinin ən fundamental təminatından biri də onun sosial müdafiəsidir. Dünya tarixində sosial müdafiə sisteminin bəzi məqamlarına nəzər yetirildikdə görürük ki, hələ e. ə. 1750-ci ildə qədim Babilistanda kodların kasıblara, imkansız insanlara qayğı göstərmək, xeyirxahlıq göstərmək məqsədi ilə sosial müdafiə prinsiplərindən istifadə olunmuşdur. Bu prinsiplərin həyata keçirilməsi sonrakı dövrlər üçün təkmilləşərək həvəsləndirmə, yəni ayrı-ayrı qruplara dövlət tədbirləri vasitəsilə, ərizəçilik – yəni yazılı müraciətlə və Paternalist – ehtiyacı olanlara dövlət qayğısı vasitəsi ilə baş vermişdir. Ümumilikdə, dünya dövlətləri sosial müdafiə sistemini iki əsas model sayəsində həyata keçirilir ki, bunlardan da birincisi sosial demokratik təmayüllü – yəni ölkə gəlirlərinin ümumiləşdirilməsində dövlətin əsas rolunun olmasıdır, ikincisi isə Neoliberal – burada isə dövlətin ümumilikdə sosial-iqtisadi proseslərə cüzi müdaxiləsinin nəzərdə tutulmasıdır. Dövlətin sosial siyasətinin həyata keçirilməsi də onun sosial müdafiə sisteminin tətbiqi olan bu modellərin iki əsas maddi və mənəvi sahələr üzrə yerinə yetirilməsi formaları, xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki, bunlar da əsasən baza standartları və proqramların əsasında müəyyən edilən və təmin edilən sosial zəmanətlərdir, əhalinin gəlir və xərclərinin **nizamlanmasıdır** [8, s.59]. Sosial sığorta sisteminin düzgün təşkilidir, sosial yardım, sosial xidmət və məqsədyönlü sosial proqramların vaxtında, işlənilib hazırlanıb, səmərəli tətbiq olunmasıdır. Bütün bu sosial müdafiə sistemində daxil olan sosial fəaliyyətdə əməyin istiqamətləri isə sosial nəzarətdən, sosial reabilitasiyadan, sosial inteqrasiyadan, sosial reinteqrasiyadan, dövlətin sosial xidmət fəaliyyətindən, bələdiyyələrin sosial xidmət fəaliyyətindən və qeyri-hökumət təşkilatlarının xidmət fəaliyyətindən **asılıdır** [8, s.306].

Müasir dövrdə sosial həyatın mürəkkəbləşməsi, kütləvilik hakimiyyətinə çevrilməsi, habelə sosial siyasətin həyata keçirilmə mexanizmi, üsul vasitələrinin böyük inkişafı, düşüncə və siyasi diskussiyaların əhatə dairəsinin genişlənməsidir. Bu isə insanların ümumi bir məsələ haqqında öz qənaətlərini formalaşdırdıqları zaman cəmiyyətdə hakim olan ideologiyanın təsiri altına düşür. Bütün bunlara əsasən dövlətin sosial siyasətinin formalaşmasına təsir edən bir neçə ünsürlər də vardır ki, bunlardan da əsasları olaraq hüquqi və siyasi institutlardır. Fərdlərin və qrupların qənaətlərini ifadə etmələrinə imkan yaradan hüquqi və siyasi mühitin varlığı sosial dövlət siyasətində prinsipial şərtir.

Hüquqi mühiti konstitusiya və qanunlar, siyasi mühiti isə hakimiyyəti əldə saxlayan siyasi institutlar və onların ümumi təşkilat forması olan dövlət **müəyyənləşdirir** [5]. Dövlətin sosial siyasətinin formalaşmasında mühüm yerlərdən birini də mədəniyyət sahəsi tutur. Mədəniyyət isə öz növbəsində ictimai xarakter daşıyır və cəmiyyəti təşkil edən müxtəlif qruplar və fərdlər tərəfindən yaradılır və bölüşür. Mədəniyyət cəmiyyətlə bərabər siyasi həyata da təsir göstərir. Siyasi mədəniyyət siyasi sistemin iştirakçıları arasındakı mövcud münasibətlərdə təzahür edən fərdi mövqe və meyarlar əsasında formalaşır. Beləliklə, dövlətin sosial siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi siyasi mədəniyyət insanın bir qrupa aid olmasını dərk etməsi (identifikasiya), fərdin siyasi iştirakçılığı (sosiallaşması) və siyasi subyektlərin qarşılıqlı əlaqəsi (kommunikasiya) kimi funksiyaları ilə sosial siyasətin formalaşmasında özünəməxsus rol oynayır.

Hər bir ölkənin yeniliyə doğru transformasiyası, dövlətçilik, iqtisadiyyat, sosial həyat, hüquqi nizamlanma baxımından rekonstruksiya, bir qayda olaraq, mədəniyyətlə səciyyələnir və bu danılmaz həqiqət mütləq nəzərə alınmalıdır. Dövlətin sosial siyasətinin həyata keçirilməsinin mühüm mərhələləri isə özünü sosial infrastruktur sahələrində həyata keçirilməsidir ki, bunlara da qeyd olunan sahələri təhsil, elm, səhiyyə, mədəniyyət və vətəndaşların sosial müdafiəsi eyni zamanda sosial sahəyə yönəldilən iqtisadi fəaliyyəti göstərmək olar. Bu da hər bir insanın maraq və tələbinə uyğun seçim aparmaq imkanı ilə müəyyənləşir. Sosial siyasətli dövlətlərdə bu proses üç əsas mərhələyə aid edilir [7, s.39, 40]. Birinci mərhələ qeyri-istehsal sahəsidir, buraya da ölkə üzrə doğum, sağlamlıq, tərbiyə, savadlanma, sosial müdafiə, fiziki və mədəni tərbiyədir, ikinci bölüm sahəsi maddi nemətlərin istehsalı və onların istifadəsinin nizamlanmasıdır, üçüncü istehlak sahəsidir ki, hansıki insanların əmək fəaliyyəti zamanı meydana çıxan iqtisadi və sosial münasibətlərdir ki, bunun da nəticəsində ölkənin maddi nemətlər potensialı yaranır. Hər üç proses zamanın tələblərinə müvafiq sosial islahatların həyata keçirilməsi üçün tətbiq edilən prinsiplər, açıqlıq, aşkarlıq, real informasiya bazasının formalaşması, vahidlik və məqsədə uyğunluqdur ki, bütün bunların da Azərbaycan dövləti-

nin sosial siyasət əsasları öz hüquqi əsasını bu illər ərzində Azərbaycanın 20 ildən artıq müddətə sosial dövlət quruculuğu sahəsində əldə etdiyi zəngin təcrübə analoji inkişaf yoluna yeni qədəm qoymuş digər ölkələr üçün model rolunu oynaya bilər. Bu modelin unikallığı məhz ondan ibarətdir ki, yeni mülkiyyət formalarının yaranmasına, sahibkarlığın daha sürətli inkişafına yönəlmiş kompleks tədbirlər sistemi əhalinin sosial baxımdan nisbətən zəif təbəqəsinin maraqlarını inkar etmir. Ümum-milli lider H.Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə hazırlanaraq ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası da sosial məsələlərin həllini dövlətin ali məqsədi kimi ön plana çəkmişdir. Bu ali sənəddə sosial dövlət konsepsiyası öz əksini tapmış, Azərbaycan dövlətinin hər bir vətəndaşının rifahının yüksəldilməsinin, onun sosial müdafiəsinin və layiqli həyat səviyyəsinin qayğısına qaldığı bəyan edilmişdir. Əsas Qanunda təsbit edilmiş sosial normalar bazar münasibətləri şəraitində sosial dövlət konsepsiyasının reallaşdırılmasının fundamental normativ-hüquqi bazasının yaradılmasına səbəb olmuşdur və ilk növbədə onu bilmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının yeni müstəqil Konstitusiyasının layihəsi 1995-ci ilin yazında Ulu öndər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin H.Əliyevin təşəbbüsü ilə hazırlanmışdır və o 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsinin nəticələri nəşr edildiyi andan qüvvəyə minmişdir. Konstitusiyalı quruluşun əsaslarını möhkəmləndirərək, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası – Azərbaycan – Respublika idarəetmə formasına malik, unitar, demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət kimi müəyyən edilmişdir. Konstitusiya özündə ümumi bəşəri dəyərləri təsbit etməklə bütün prinsiplərlə birlikdə sosial siyasət prinsipini insanın layiqli həyatını və sərbəst inkişafını təmin edən şəraitin yaranması istiqamətlərinin formalaşmasını müəyyən etmişdir. Bu isə özünü əyani olaraq dövlətin iqtisadi və sosial inkişafı meyarı kimi hər bir nəfərin həyat səviyyəsini yüksəltmək və bu sahədə respublikanın potensial imkanlarının inkişaf edilməsində özünü göstərir. Məlumdur ki, dövlətin sosial əsasları kimi ailəni, dini, sosial inkişafı xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır. Konstitusiyanın 16 maddəsində sosial inkişaf və dövlət haqqında göstərilir ki, Azərbaycan dövləti xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsinin qayğısına qalır. Azərbaycan dövləti mədəniyyətin, təhsilin, səhiyyənin, elmin, incəsənətin inkişafına yardım göstərir, ölkənin təbiətini, xalqın tarixi, maddi və mənəvi irsini qoruyur. Bunların hər biri ayrı-ayrı maddələrdə öz əksini tapıb: hər kəsin mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərvətlərdən istifadə etmək hüququ (m.40), hər kəs tarixi mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmalı, ona qayğı göstərməli, tarixi və mədəniyyət abidələrini qorumasıdır.

Dövlət müxtəlif mülkiyyət növləri əsasında fəaliyyət göstərən səhiyyənin bütün növlərinin inkişafı üçün zəruri tədbirlər görür, sanitariya-epidemiologiya sağlamlığa təminat verir, tibbi sığortanın müxtəlif növləri üçün təhlükə törədən faktları və halları gizlədən vəzifəli şəxslər qanun əsasında məsuliyyətə cəlb edirlər (m.41).

Dövlət pulsuz icbari ümumi orta təhsil almaq hüququnu təmin edir. Maddi vəziyyətdən asılı olmayaraq istedadlı şəxslərin təhsilini davam etdirməsinə dövlət zəmanət verir (m.42).

Dövlətin sosial siyasətinin əsaslarından biri də ailədir. Cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailə dövlətin xüsusi himayəsindədir. Uşaqların qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur. Bu borcun yerinə yetirilməsinə dövlət nəzarət edir. Valideynləri və ya qəyyumları olmayan, valideyn qayğısından məhrum olan uşaqlar dövlət himayəsindədir. Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarət edir (m.17).

Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrılır. Bütün dini etiqatlar qanun qarşısında bərabərdir. İnsan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin yayılması və təbliği qadağandır. Dövlət təhsil sistemi dünyəvi xarakter daşıyır (m.18).

Respublikanın sosial-iqtisadi inkişafının əsas meyarı əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması və hər bir nəfərin həyat səviyyəsini yüksəldilməsi və bunun üçün respublikanın potensial imkanlarının olmasıdır. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün isə ölkə iqtisadiyyatını inkişaf etdirib bütün tələbatları ödəmək lazımdır. Ümumilikdə, bu tələblərinin yerinə yetirilməsinə diqqət yetirdikdə Azərbaycan iqtisadiyyatının müstəqillik qazandıqdan sonrakı dövrünü 3 mərhələyə “iqtisadi sabitləşmə”, “tərəqqi” və “geniş təkrar istehsalı” mərhələlərinə bölmək olar. Birinci mərhələdə iqtisadiyyatın tənəzzülünü dayandırmaq və əhalinin həyat səviyyəsinin sabitləşməsinə nail olmaq və inflyasiyanı tənzimləmək dururdu.

Ulu öndər H.Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı məhz bu prosesin vaxtında və layiqincə yerinə yetirilməsinə imkan yaratmışdır. İkinci tərəqqi mərhələsində isə iqtisadi və sosial inkişafın əsas göstəricilərini müntəzəm olaraq tənzimləyən hüquqi mexanizmlər sisteminin yaradılaraq mükəmməl formalaşması baş vermişdir ki, bu da dövlətin bütün fəaliyyət sahələrində vahid məkanda qanunvericilik sisteminin təkmilləşdirilib islahatlar aparılmasına, maddi texniki bazanın yaradılmasına insan kapitalının inkişaf etdirilməsinə, yeni kadr potensialının formalaşmasına və məlumat-informasiya bazasının yaradılmasına nail olunmuşdur.

Üçüncü geniş təkrar istehsal mərhələsi isə sosial dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinin ən mühüm optimal variantı kimi istehsal sahələrinə, xalq təsərrüfatının yeni sahələrinə sosial və mədəni sferanın mühüm infrastrukturların yeniləşməsi və inkişafı sahələrinə yönəldilməsi təşkil edilmişdir. Bu zaman dövlət maddi həyat səviyyəsində qarant mexanizmi rolunu oynamışdır. Bu məqsədlə dövlət minimum yaşayış səviyyəsi sosial müdafiə məqsədlərini həyata keçirən indeksləşdirmə mexanizminə uyğun qanunvericilik bazası yaratmış və həyata keçirilməsinə müvəffəq olmuşdur. Bütün qeyd olunanların əyani sübutu kimi ölkədə Ulu öndər H.Əliyevin yaratdığı sosial siyasətin həyata keçirilməsinə daimi yorulmaz fəaliyyəti ilə nail olan ölkə prezidenti cənab İ.Əliyevin rəhbərliyi dövrünü göstərmək olar.

Innovasiya sisteminin əsas məqsədi əhalinin həyat səviyyəsinin və həyatın keyfiyyətinin artırılması üçün dinamik iqtisadi inkişafın obyektiv ilkin şərtlərini yaratmaqdır. Hökumət insan kapitalının təkrar istehsalı probleminə böyük diqqət yetirir, bu kapital investisiya resursu və istehsalın əsas amili hesab edilir. Bütün bunlar ölkə iqtisadiyyatında yeni istiqamətlərdir. Bu proseslər texniki, texnoloji və sosial yeniləşmənin, yəni yeni kreativ sinfin formalaşmasının təsiri altında baş verir [2, s. 86, 87].

Azərbaycan kreativ iqtisadiyyatın yaradılması ilə paralel olaraq başqa dövlətlərin daxili işlərlə qarışmamağa əsaslanan “yumşaq güc” konsepsiyasını da formalaşdırmağa başlayıb. Bu konsepsiya Azərbaycan xalqının tarixinin, mədəniyyətinin, talerantlığının, onun potensialının hərtərəfli nümayiş etdirilməsi yolu ilə milli maraqların təbliği ideyasına əsaslanır, bununla da beynəlxalq arenada dövlətimizə etimad artır. Başqa amillərlə yanaşı, ölkənin imicini inkişaf etdirən turizm, mədəniyyət və idman kimi spesifik sahələrin maddi bazasının sürətli inkişafı bu konsepsiyanın tərkib hissəsidir. Azərbaycanda Beynəlxalq Humanitar Forumun, Mədəniyyətlərarası Dialoq üzrə Dünya Forumunun, Dovos İqtisadi Forumunun, “Eurovision-2012” mahnı müsabiqəsinin, 2015-ci ildə birinci Avropa Oyunlarının, 2016-cı ildə “Formula-1” avtoyürüşlərin, 2017-ci ildə İslam Həmrəyliyi Oyunlarının və 2020-ci ildə futbol üzrə Avropa çempionatı matçlarının keçirilməsi – bütün bunlar Azərbaycanın sosial-iqtisadi həyatının müxtəlif sahələrində qazandığı böyük nailiyyətlərin beynəlxalq strukturlar tərəfindən etiraf edilməsi və qiymətləndirilməsi deməkdir [4, s.2].

Bunlardan dövrün tələbinə uyğun olan Azərbaycan regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası və proqramlarının qəbul edilib yerinə yetirilməsinə nümunə kimi göstərmək olar. Bunlarla bərabər Konstitusiyanın müvafiq maddələrini təhlil edərkən dövlətin mövqeyinin aşağıdakılardan ibarət olduğu müəyyən olunur:

- Hər kəs özünün istehsal və yaradıcılıq potensialı üzərində müstəsna sərəncam vermək hüququna malikdir. Hər kəs bu potensialından könüllü surətdə istifadə edə bilər. Heç kəs məcburi əməyə cəlb edilə bilməz. Əməyə icbari cəlb edilmə yalnız qanunvericilikdə müəyyən edilən hallarda yol verilə bilər.

- Dövlət hər kəsin əmək hüquqlarının təmin edilməsini özünün pozitiv öhdəliyi kimi bəyan edir. Hər kəsin öz istehsal və yaradıcılıq potensialından istifadə etməsi üçün dövlət sözləri həyata keçirməlidir. Əgər dövlət belə bir şəraiti tam yarada bilmirsə, onda ölkədəki sosial-iqtisadi şərait nəzərə alınmaqla işsizlərə müavinətlər verilməlidir [5].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli Fərmanı ilə “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən istiqamətlərdən biri də “İnsan kapitalının inkişafı və səmərəli sosial müdafiə sisteminin qurulması” istiqamətidir [4, s.1]. Təqdim olunan tədqiqat sənədində həmin istiqamətin əmək münasibətlərinə aid olan hissəsi təhlil edilir. Konsepsiyada əmək münasibətlərinə və məşğulluq məsələlərinə dair nəzərdə tutulan əsas tədbirlər aşağıdakılardır:

- İşləyən vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək məqsədi ilə iqtisadiyyatın inkişafından asılı olaraq minimum əmək haqqı məbləğinin tədricən minimum yaşayış standartlarına və Avropa ölkələrində müəyyən edilmiş normativə -orta aylıq əmək haqqının 60 faizi məbləğinə çatdırılması istiqamətində tədbirlər;

- əhalinin ümumi gəlirlərində əməyin ödənilməsi payının artırılması üçün işlərin davam etdirilməsi;

- İşləyən vətəndaşların təhlükəsiz və sağlam əmək şəraitinin təmin edilməsi sahəsində işlərin gücləndirilməsi, əməyin mühafizəsi və əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması üzrə Dövlət Proqramı hazırlanması;

- Əmək və məşğulluq sahəsində milli informasiya sisteminin yaradılması, əmək bazarında yaranan vəziyyətin monitorinqi və təhlili sisteminin qurulması;

- Qeyri-formal məşğulluğun qarşısının alınması üzrə ciddi tədbirlərin görülməsi;

- əlilliyi olan şəxslərin bacarıq və qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi, onlar üçün məşğulluq imkanlarının artırılması məqsədi ilə sosial və peşə reabilitasiya müəssisələrinin sayının artırılması;

- əmək miqrasiyası proseslərinin tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində beynəlxalq əməkdaşlığın davam etdirilməsi, ölkə vətəndaşlarının əməkçi miqrantlar qismində xarici ölkələrə göndərilməsi işinin beynəlxalq təcrübəyə uyğun tənzimlənməsinin təmin olunması.

Tədqiqat sənədində ölkənin əmək bazarı üzrə məşğulluq göstəriciləri, məşğulluğun təmin olunmasına yönələn dövlət siyasəti, məşğulluğun təmin olunmasında, o cümlədən ayrı-ayrı kateqoriyalardan olan şəxslərin, o cümlədən qadınların, gənclərin, əlilliyi olan şəxslərin məşğulluğunun təmin olunmasında mövcud olan problemlər göstərilmişdir.

Sonrakı fəsillərdə əmək miqrasiyası problemləri və onun tənzimlənməsində mövcud olan problemlər əks olunur.

Sənəddə daha sonra, əməyin ödəniş sisteminin vəziyyəti, o cümlədən orta əmək haqqı, minimum əmək haqqı və işsizlik müavinətləri ilə bağlı vəziyyət təhlil edilmişdir.

Sənədin sonrakı fəslində əməyin mühafizəsi və texniki təhlükəsizliyin təmin edilməsi istiqamətində qanunvericilik, istehsalatda bədbəxt hadisə və peşə xəstəlikləri hallarından icbari sığorta sisteminin tətbiqi problemləri, əməyin mühafizəsinə dövlət nəzarəti sahəsində problemlər və idarəetmə problemlərinin, həmçinin istehsalatda bədbəxt hadisə və peşə xəstəliklərini doğuran səbəblərin təhlili verilir.

Sonuncu fəsildə əmək bazarının yüksək ixtisaslı kadrlarla və ixtisaslı fəhlə qüvvəsi ilə təmin olunmasında təhsilin rolu və texniki peşə təhsili ilə bağlı problemlər və əmək və məşğulluq sahəsində milli informasiya sisteminin yaradılması istiqamətində qanunvericilik və onun tətbiqinə yönələn fəaliyyətlər əhatə olunmuşdur.

Sənədin sonunda əmək bazarında və məşğulluq sahəsində dövlət siyasətinin təkmilləşdirilməsi, əmək münasibətlərinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması, məşğulluğun təmin edilməsi, o cümlədən qadınların, gənclərin, əlilliyi olan şəxslərin əmək bazarına çıxışının asanlaşdırılması, kadr hazırlığı, əməyin mühafizəsinin təmin olunması, sosial tərəfdaşlığın inkişafı ilə bağlı tövsiyələr daxil edilmişdir.

Azərbaycan regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı üçün bu günə qədər üç dövrü əhatə edən proqram qəbul edilmişdir.

2004-cü ildə birinci proqramın qəbul edilməsi tarixi hadisə idi. Bu proqram qəbul edilərkən nəzərdə tutulmuşdu ki, 600 min iş yeri yaradılacaq, lakin bu dövrdə - 5 il ərzində ondan daha çox iş yeri yaradılmışdır. Baxmayaraq respublikanın maliyyə resursları zəif idi, valyuta ehtiyatları çox məhduddu idi, iqtisadiyyat çoxşəhəli deyildi və neftdən gələn gəlirlər ölkə büdcəsinə **çatmamışdır** [4]. Bütün bunlara baxmayaraq ölkə rəhbərliyinin düşünülmüş siyasəti nəticəsində və xalqın böyük dəstəyi sayəsində birinci proqram uğurla başa çatdı və ikinci proqram qəbul edildi. İkinci proqram qəbul edilərkən təbii ki, Azərbaycan artıq ayaqda möhkəm dayanmışdır və 2009-cu ildə proqramın icrası ilə heç bir problemin olmadığı məlum olmuş gəlirlərin daxil olmasına görə proqram artıqlaması ilə icra edilmişdir. Üçüncü proqram 2014-2018-ci illərdə nəzərdə tutulan sosial-iqtisadi inkişaf Dövlət Proqramının 2018-ci ilə qədər icrası nəzərdə tutulmuşdur. Baxmayaraq ki, dünyada və regionda gedən xoşagəlməz proseslər mənzərəni dəyişib daxili və xarici təsirlər vasitəsilə özünü biruzə

verməyə çalışır, dövlət bütün bu sınaqlardan uğurla çıxmağa hazırlıq nümayiş etdirir. Belə ki, ölkə rəhbərliyi vaxtında bütün tədbirləri görür, heç vaxt xarici və daxili hansısa quruma xoş gəlmək üçün addımlar atmır. Azərbaycan xalqının maraqları qorunur və ölkə inamla sosial, iqtisadi, mədəni, maliyyə problemlərinin həllinin yerinə yetirilməsində, dövlət qurumları və bütün cəmiyyət səfərbər edilmişdir. Əminliklə qeyd etmək lazımdır ki, üçüncü sosial-iqtisadi inkişaf Dövlət Proqramının icrasına da nail olunacaqdır. Buna əsas isə 2004-cü ilə qədər olan əməli fəaliyyətə nəzər saldıqda görünür ki, son 11 ildə Azərbaycan dünya miqyasında iqtisadi və sosial baxımdan ən sürətlə inkişaf edən ölkə olmuşdur. 2004-cü ildən bu günə qədər ÜDM- 3,4 dəfə artmışdır ki, bu da dünyada rekord göstəricidir. Sənaye istehsalı 2,7 dəfə artmışdır. On bir il ərzində ölkə iqtisadiyyatına 180 milyard dollar investisiya qoyulmuşdur. 2004-cü ildə bizim valyuta ehtiyatlarımız 1,8 milyard dollar idisə, bu gün 50 milyard dollardan çoxdur. İş yerlərinin sayı 1 milyon 360 minə qədər çatdırılmışdır. Bunlardan isə 1 milyonu daimi iş yerləridir. İşsizliklə bağlı aparılan gündəlik tədbirlər nəticəsində işsizlik 5%, yoxsulluq səviyyəsi də 5% olmuşdur. Bütün bunların əsasında dünyanın aparıcı kredit reyting agentlikləri Azərbaycanın suveren reytinglərini artırmışlar. Davos Dünya iqtisadi Forumu ölkəmizi iqtisadi sahədə rəqabət qabiliyyətinə görə 38-ci yerə layiq görmüşdür. Bu isə əsas makroiqtisadi göstəricidir ki, iqtisadiyyatın inkişaf tempini müəyyən edən bütün dünyada vahid və əsas göstəricidir ki, bunun da əsasını mənsubiyyətindən asılı olmayaraq ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən müəssisələrin maddi və xidmət sahələrinin məhsullarının ümumi dəyəri təşkil edir. Sosial sistemin maliyyələşməsinə daxil olan dövlətin sosial siyasətə qiymət verilmə üç aspektindən biridir. Sosial bölmənin maliyyələşməsinin ikinci aspekti isə mikroiqtisadi təsirlilikdir ki, burada da dövlət vəsaitlərin bütün proqramlar arasında pul yardımı, tibbi xidməti, təhsil, məşğulluq, kadr hazırlığı üzrə proqramların yerinə yetirilməsidir, onu da dövlət qəbul etdiyi bütün sosial iqtisadi Dövlət Proqramlarının icrası ilə həyata keçirir. Üçüncü sosial sistemin maliyyələşdirilməsinin üçüncü aspekti isə təsirliliyin həvəsləndirilməsidir, burada əhalinin əmək fəallığına mane olmamaq üçün sosial təminatların müvafiq şəkildə bölünməsinə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi durur.

Dövlət siyasətinin sosial bölümünə bu üç aspektdə maliyyə ayrılmasına iqtisadi amillər imkan yaratmışdır. Nəzərə alınmalıdır ki, ciddi iqtisadi islahatlar ciddi sosial siyasətlə tamamlanır. Ona görə də dövlət siyasət mərhələlərinin həyata keçirilməsində sosial sahəni prioritet sahə kimi götürmüşdür.

Dövlət sosial siyasətinin ölkədə həyata keçirilməsinə gəldikdə, sosial islahatların təməlinə güclü iqtisadiyyatın dayandığı görünür. Məsələn, 2004-cü ildə orta aylıq əmək haqqı 100 dollar idisə, hazırda bu, 422 dollardır. Orta aylıq pensiya 24 dollar idisə, hazırda 221 dollardır. Azərbaycanda sosial infrastruktur layihələri son on bir ildə uğurla icra edilməkdədir. Bunlardan 2900 məktəb binası, 560 tibb ocağı tikilmiş və ya təmir edilmişdir. Regionlarda 41 olimpiya mərkəzi və 30 gənclər mərkəzi yaradılmışdır. Bütün bunlar dövlətin sosial siyasətinin günün tələbinə müvafiq səmərəli sürətdə həyata keçirilməsinin sosial infraqurum qoyulan vəsaitin və ayrılan diqqətin açıq təzahürüdür [4, s.3]. Azərbaycanda diqqət cəlb edən sahələrdən biri də bu illər ərzində sosial cəhətdən ən ağır vəziyyətdə olan soydaşlarımıza, məcburi köçkünlərə daima qayğı ilə yanaşılmasıdır. Son on bir il ərzində 84 qəsəbə yaradılmış, hazırda 210 min köçkün yeni, özəl evlərlə, mənzillə təmin edilmişdir. Onların problemlərinin həlli üçün Dövlət Neft Fondundan kifayət qədər vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulmuşdur.

Dövlətin sosial siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri də bu illər ərzində bütün əsas tarixi, mədəni, dini abidələrin əsaslı şəkildə bərpası və yenilərinin tikilməsidir. Teatrlar, muzeylər – bu sahələrə də bütün respublika ərazisində böyük diqqət göstərilir. Bu, ölkənin tarixidir, mədəniyyətidir. Bunların gələcək nəsillər üçün qorunması dövlətin sosial siyasətinin əsas vəzifələrindən biridir. Bütün bu məqsədyönlü görülən işlər sosial siyasətdə ictimai münasibətlərin sosial perspektiv problemlərinin, sosial məqsədlərin və sosial imkanların konkret həyata keçirilməsinə xidmət edir ki, bu da Azərbaycanın davamlı, uzunmüddətli inkişafının təmini üçün konseptual proqramlarda nəzərdə tutulub.

Bütün bu dövlətin sosial siyasətin həyata keçirilmə mərhələlərində Azərbaycan cəmiyyəti aktiv fəaliyyətdə həmişə öz milli köklərinə bağlı olmuşdur və gənc nəsli də bu ruhda tərbiyə etməyə çalışır [3, s.281]. Çünki dünyada bu gün qloballaşma prosesi gedir. Sadəcə olaraq bəzi ölkələr glo-

ballaşma prosesi altında öz təsir dairələrini genişləndirmək, xalqları bir növ öz milli köklərindən ayırmaq, tarixi bağları qırmaq istəyirlər. Bunun təməlinə dayanan məqsəd indiki qloballaşma və integrasiya prosesinin həyata keçirilməsində dünyanın yeni inkişaf modelinin tətbiqi kimi qələmə verilməsidir. Etiraf etmək olar ki, onun bəzi müsbət məqamları olması ilə bərabər eyni zamanda açıq-aydın görünür ki, bu siyasətlə böyük dairəyə hakim olmaq, təsir imkanlarını genişləndirmək istəyi xalqları öz köklərindən ayırmaq, öz əcdadlarını unutturmaq, amorf vəziyyəti yaradaraq bir kütləyə çevirmək, istədikləri istiqamətlərə yönəltmək mümkünlüyünü yaratmaqdır [3, s.309].

Lakin Azərbaycan bu gün müasir inkişaf edən, öz köklərinə sıx bağlı olan dövlət və cəmiyyətdir. Ölkə prezidenti cənab İ.Əliyevin dönməz və qətiyyətli rəhbərliyi və iradəsi sayəsində Azərbaycan dövləti həmişə belə olmuş, olacaq və olmalıdır. Ölkənin müstəqil həyatı üçün bu, əsas şərtidir.

Azərbaycanda sosial dövlət quruculuğunun mərhələləri dövründə infrastruktur layihələrə də böyük diqqət göstərilmişdir. Digər infrastruktur sahələr kimi son 11 il ərzində 23 modul elektrik stansiyası tikilmiş, 64 min müəssisə yaradılmışdır. Bütün şəhərlərdə qazlaşma yüz faiz səviyyəsindədir, bu illər ərzində 10 min kilometr yol çəkilmiş, 340 körpü və tunel tikilmişdir. Bakı-Tbilisi-Qars kimi beynəlxalq strateji əhəmiyyət daşıyan layihə Azərbaycanın təşəbbüsü ilə başlanmışdır. Bölgələrdə 6 aeroport (4-ü beynəlxalq aeroport) tikilmişdir, Heydər Əliyev beynəlxalq aeroportunun yeni terminal binası istismara verilmişdir. Bu infrastruktur layihələr arasında içməli su layihələri də prioritet xarakter daşıyır və son illərdə bu sahəyə böyük diqqət göstərilir. Bütün şəhərlərdə Dünya Səhiyyə Təşkilatlarının standartlarına uyğun içməli su 24 saat təmin edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Oğuz-Qəbələ-Bakı su kəməri çəkilmişdir.

İnfrastruktur layihələr arasında meliorasiya layihələri də böyük önəm daşıyır. Şəmkirçay və Taxtakörpü su anbarları, kanallar inşa olunmuşdur.

Enerji layihələrinə gəldikdə isə Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilis-Ərzurum, TANAP, TAP, “Şahdəniz”, “Cənub” qaz dəhlizi – bu layihələr regionun Avropanın enerji xəritəsini dəyişir. Bu layihələr son 9 il ərzində icra edilib. Bakı-Ceyhan 2006-cı ildə istifadəyə verilmişdir, dəhliz yaradılmışdır və bu gün o dəhliz xidmət göstərir [4, s.2].

Məhz bunların nəticəsidir ki, son illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətli inkişafı infrastruktur layihələrin 2004-2008, 2009-2013 və 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Dövlət Proqramlarının icrası həyata keçirilmiş və keçirilərək Azərbaycan vətəndaşlarının həyat şəraitinin yüksəldilməsinə xidmət etmiş və edəcəkdir. Bu gün Azərbaycan sosial dövlət quruculuğu yolunu inamla davam etdirir. Sosial dövlət quruculuğunun yaradılması ideyası son on ildə Azərbaycanın inkişaf məntiqinə uyğundur. Onun üçün bu dövlət quruculuğunda əsas yeri postsənaye (informasiya) cəmiyyəti tutur. Bu cəmiyyət elə bir cəmiyyətdir ki, onun iqtisadiyyatında innovasiya sektoru, ona xas olan yüksək məhsuldarlıqlı sənaye, sosial-iqtisadi fəaliyyətin bütün formalarında zəruri biliklər bazası, ümumi daxili məhsuldar yüksək keyfiyyətli innovasiya xidmətlərinin payının yüksək olması, bütün fəaliyyət növlərinə rəqabət qabiliyyəti üstünlük təşkil edir.

Bu isə real işlərlə məşğul olmağın bariz nümunəsidir, bütün dünya modelləri cəmində təməli ulu öndər H.Əliyev tərəfindən hazırlanıb qoyulmuş fəaliyyət proqramı kimi qəbul edilən Azərbaycan modelidir. Bu model haqqında hərtərəfli açıqlamanı isə 27 yanvar 2015-ci ildə Prezident İlham Əliyev regionların 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramının icrasının birincü ilinin yekunlarına həsr olunan konfransında çıxışı zamanı ölkə ictimaiyyətinə bir daha bəyan etmişdir [4].

Beləliklə, nəticə etibarilə Azərbaycan Respublikasında yaranmış mövcud vəziyyətə diqqət yetirdikdə, dünyanın qabaqcıl ölkələrinin demokratik prinsiplərə söykənən idarəetmə fəlsəfəsi ilə bərabər ölkədə sosial dövlət quruculuğu mərhələlərin sosial, iqtisadi, elmi-texniki və texnoloji cəhətdən inkişaf etdiyini görürük. Çünki Azərbaycan dövləti sosial dövlət quruculuğu istiqamətində qanunun aliliyini, insan hüquqlarının təmin olunmasını, yaxşı idarəetmənin təşkili, azad bazar iqtisadiyyatını, hakimiyyət bölgüsünü, vətəndaş cəmiyyəti, vətəndaş fəallığı, azad seçkilər, qeyri-hökumət təşkilatlarının ictimai həyatda məhsuldar rolu və s. faktorlarla özünü göstərir. Müasir demokratiyanın atributları olan bu faktorlar cəmiyyətdə insan hüquqlarının ən yüksək səviyyədə təmin edilməsi və müdafiə olunması üçün tam zəmin yaradır.

Bu qeyd olunan hallarda ən başlıca məsələ isə ondan ibarətdir ki, insanların özünüifadəsi və özünü təsdiqi üçün yol açılın və şərait yaradılsın, onların cəmiyyətdə bərabər hüquqlu iştirakına imkan verilsin, hər bir konkret şəxsin iradə azadlığı, seçib-seçilmək hüququ qorunsun. Vacibdir ki, xalq öz siyasi hakimiyyətini formalaşdırıb bilsin və milli elitanın transformasiyasında söz sahibi olsun, yeni nəslin, gənclərin sosisumda fəal və yaradıcı iştirakına perspektivlər açılsın, “sosial liftlərin” qanun və ədalət çərçivəsində etibarlı fəaliyyətinə zəminlər və mexanizmlər yaradılsın [8, s.135]. Bu məsələlərdə subyektiv, tərəfli, peşəkarlıq, qabiliyyət, istedad yüksək dəyərləndirilməlidir. Məhz belə olarsa, prezident dəfələrlə vurğuladığı kimi, biz neft kapitalını insan kapitalına çevirə bilərik. Bu isə Azərbaycanda sosial dövlət quruculuğunun əsas istiqamətlərindən biri olan kadr təminatının yerinə yetirilməsidir.

Azərbaycanda sosial dövlət quruculuğu mərhələlərinin digər vacib istiqamətlərindən biri də cəmiyyətin iqtisadi həyat sahəsinin optimal təşkilidir ki, bu da əsasən insan hüquqlarının lazımcına təmin olunmasıdır, yeni hüququ və etik normalar, ədalət prinsipi, mənəviyyət tələbləri çərçivəsində idarə olunmasının həyata **keçirilməsidir** [7, s.63].

Sosial dövlət quruculuğunun mühüm atributlarından biri də iqtisadi azadlıq mövcudluğudur. Bu isə o deməkdir ki, dövlət xarici güc və amillərindən asılı olmayaraq öz xalqı üçün layiqli yaşayışını təmin edə bilsin. Məhz ölkə rəhbərliyinin davamlı və düzgün sosial siyasətinin nəticəsidir ki, ölkənin iqtisadi azadlığı şəraitində azad iqtisadiyyat, yeni fəaliyyəti kənar qüvvələrin təsirinə məruz qalmayan, hüquq normaları çərçivəsində iqtisadi qanunlarla tənzimlənən, bazarın tələblərinə uyğun fəaliyyət göstərən, sağlam və sərbəst rəqabətə əsaslanan iqtisadiyyat formalaşmışdır [9, s.85].

Azərbaycanda sosial dövlət quruculuğunun mərhələlərinin inkişaf perspektivləri eyni zamanda xeyli dərəcədə vətəndaş mədəniyyətinin, özünü necə göstərməsindən, iqtisadi, siyasi və sosial-mədəni atmosferi necə əhatə etməsindən asılıdır. Vətəndaş mədəniyyəti və vətəndaş cəmiyyəti üçün ictimai passivlik, insanların laqeydliyi, yaxud onların xırda-subyektiv xarakterli mənfəətdarlıq hisslərinin üstün gəlməsi xüsusi tip ictimai riskə yol açır ki, onun da nəticəsində həm demokratik institutların, həm də sosial və iqtisadi institutların fəaliyyətinə ciddi ziyan yetirilir. Sözsüz ki, burada sosial dövlət quruculuğu mərhələlərindən olan vahid kütləvi informasiya və məlumat bazasının formalaşdırılması vasitələrinin üzərinə də böyük məsuliyyət düşür.

Ölkədə real həyata nəzər salarkən KİV-i və məlumat bazasının formalaşdırılması üçün qarşıya qoyduğu məqsədin həyata keçirilməsi üçün mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir [2, s.157]. Bunlardan ilk öncə Azərbaycanda yüksək texnologiyaların tətbiqinə və ölkə kosmik sənayesinin yaradılmasını qeyd etmək olar. Belə ki, Respublika Prezidenti İ.Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycanda informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinin prioritet elan olunması 2013-cü ilin ölkədə “informasiya kommunikasiya texnologiyaları ili” elan edilməsi, bu sahənin inkişafında dövlət səviyyəsində göstərilən diqqətin əyani sübutunu göstərmək olar. Ölkədə həm də 2008-ci ildə “Azərbaycanda kosmik sənayenin yaradılması və telekommunikasiya peykinin orbitə çıxarılması”nı, 2009-cu ildə kosmik sənayenin yaradılmasını və onun inkişafı üzrə dövlət proqramının təsdiq edilməsini, bunların ardınca 2010-cu ildə “Air kosmos” ASC-təsis olunmasını nümunə kimi göstərmək olar. Aşkarlığın və vətəndaşlara göstərilən xidmətlərin səmərəliliyinin artırılması sahəsində son islahatlardan biri Prezidentin ideyası əsasında yaradılmış “ASAN” xidmətdir. Bu xidmət sosial infrastrukturların nadir innovasiyalı və korrupsiyadan uzaq sistem kimi Qərbi Avropa ölkələrində Azərbaycanın nümunəsi kimi göstərilir. Bunu BMT inkişaf Proqramının rəhbəri Helen Klark Azərbaycanda səfərdə olarkən başqa ölkələri Azərbaycandan nümunə götürməyi tövsiyə **etmişdir** [4].

Bu baxımdan, tale Azərbaycan xalqı üçün gözəl gələcək hazırlayıb. Bu gələcəyi bütün varlığı ilə öz xalqına xidmət edən Prezident İlham Əliyevsiz təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. 2003-cü ilin payızında ölkənin ən birinci vəzifəsində Heydər Əliyevi əvəz edən İlham Əliyev hərtərəfli düşünülmüş fəaliyyət strategiyasını daha da zənginləşdirib. Onun quruculuq sərhədlərini ilbəl genişləndirən nəhəng islahatlar proqramının xalqa faydası göz qabağındadır. Bu proqram Azərbaycanın beynəlxalq birlikdə mövqeyini möhkəmləndirməyə imkan verir. Azərbaycanın regionda lider imicinin möhkəmlənməsi bir daha təsdiq edir ki, Prezident sosial-iqtisadi inkişafda sarsıntılırsız və itki-lərsiz böyük sıçrayış etməyə imkan vermiş universal uğur formulu tapıb. Azərbaycanda “cazibə

mərkəzi” var. Onun mahiyyəti Prezident İlham Əliyevin irəli sürdüyü “milli ideyadır”. Milli həmrəylik bu ideya ətrafında cərəyan edir.

Açar sözlər: vətəndaş cəmiyyəti, sosial dövlət, integrasiya, sakral-paternalist, sosial-demokratik, liberal, transformasiya, neoliberal

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: 2009
2. Abbasov Ə.F. İnsan haqları və ictimai rəy. Bakı: Təknur, 2013, 218 s.
3. Abdallı H.İ., Şabanov Z.M. Qadın: ailədə, siyasətdə, təhsildə, dində, ədəbiyyatda. Bakı: Avropa, 2013, 332 s.
4. Azərbaycan qəzeti, 27 yanvar 2015
5. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Bakı: 2005
6. Mahmudov M.Ə., Şabanov Z.M., Ələkbərov F.Q. İdarəetmə nəzəriyyəsi. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 344 s.
7. Nağıyev F.T. Konstitusiya hüququ. Bakı: Qanun, 2011, 240 s.
8. Zeynalov R. Sosial dövlətin əsasları. Bakı: 3 saylı Bakı mətbəəsi, 2012, 312 s.
9. Гриценко Н.Н., Шариков Ф.И. Основы социального государства. М.: 2004, 240 с.
10. Социальное государство: краткий словарь справочник. М.: АТиСО, 2002

Камал Гаджиев

ЭТАПЫ СТРОИТЕЛЬСТВА СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме

После восстановления своей независимости Азербайджанская Республика выбрала свой путь развития: строительство в нашем обществе демократического, правового, светского государства. Цель проводимых в Азербайджане социально-экономических реформ – построить социально направленное, основанное на рыночной экономике, социально обеспеченное государство. В статье подробно говорится о мировом опыте, о социально-экономических реформах, проводимых в стране в последние годы, о стадиях государственного строительства и о создании и претворении в жизнь новой Азербайджанской модели.

Ключевые слова: гражданское общество, социальное государство, интеграция, сакрально-патерналистская, социально-демократическая, либеральная, трансформация, нелиберальная

Kamal Hajiyev

PHASES OF BUILDING A SOCIAL STATE IN AZERBAIJAN

Summary

After regaining its independence Azerbaijan Republic chose its own way of development: establishment of democratic legal and secular state in our society. The goal of conducted social and economic reforms in Azerbaijan is to establish socially provided state based on market economics. The article says about world experience, social and economic reforms recently conducted in the country about the phases of state building and about the creation and realization of new Azerbaijan model.

Keywords: civil society, social state, integration, social-democratic, liberal, transformation, neoliberal